

Betydningen av sosial kapital og frivillighet

Innlegg på Christiekonferansen 26. april 2010.

Kristin Strømsnes, Institutt for sammenliknende politikk

På mitt institutt har vi en anekdote om en gjesteforsker fra Finland som vi liker å fortelle. Sønnen hans kom hjem en dag og hadde fått i skoleoppgave å intervju faren sin, statsviteren, om jobben hans, og han stilte spørsmålet “Hva er jobben din nyttig for?” Faren trakk litt på det før han svarte at “Så nyttig er den vel ikke...”, men, la han til, “Direkte skadelig er den vel heller ikke”.

Det er ikke alltid helt lett å peke på produkter av samfunnsvitenskapelig forskning, men én ting som det hender at samfunnsvitenskapene bidrar med er å skape nye begreper, som deretter fanges opp av politikk og byråkrati, tas i bruk i offentlig debatt og til slutt blir en del av det allmenne språket. Mitt utgangspunkt her er et slikt begrep – begrepet “sosial kapital”. Dette er et begrep som har blitt svært populært, særlig siden begynnelsen av 1990-tallet, men med en begrephistorie som går lenger tilbake i tid. Sosial kapital handler om tillit mellom mennesker, sosiale nettverk og normer for gjensidighet og samarbeid. Dette er ressurser som er avgjørende for at samfunnet og demokratiet skal fungere godt. Sosial kapital bidrar til at transisjonskostnadene i samhandlingen mellom mennesker blir mindre, at økonomien fungerer bedre, at det blir mindre korrupsjon, mindre behov for kontrollmekanismer, og at vi får et mer velfungerende demokrati.

Spesielt i USA har sosial kapital begrepet de siste femten årene vært mye brukt – ikke bare innenfor akademia, men i den offentlige debatten mer generelt. Men også i vårt eget land ser vi begrepet stadig oftere brukt innenfor politikk og samfunnsliv. Da utenriksminister Jonas Gahr Støre var gjesteredaktør for Magasinet til Dagbladet i fjor, så valgte han nettopp sosial kapital som tema. Vi finner også begrepet stadig oftere igjen i offentlige utredninger og stortingsmeldinger, og vi hører det brukt i politiske taler av ulike slag. Mye tyder på at begrepet er på god vei til å bli en del av det offentlige ordskiftet og det allmenne vokabularet også her. Og da er det naturligvis viktig at man har en forståelse av begrepet – av fenomenet og av mekanismer bak – som stemmer overens med det som er situasjonen hos oss. For det er

ikke alltid man kan ta et begrep og et forskningsfelt – som for eksempel her utviklet i USA – og ukritisk overføre det til en helt annen kontekst.

Bildet som sto på forsiden av Dagbladet Magasinet som Jonas Gahr Støre var gjesteredaktør for viser utenriksministeren liggende på en plen med en bok ved siden av seg, og boken som utenriksministeren har med seg er en av hovedbøkene innenfor litteraturen om sosial kapital. Boken heter “Bowling Alone”, og er skrevet av Robert Putnam, professor i statsvitenskap ved Harvard. I denne boken går Putnam systematisk gjennom store mengder statistikk fra USA og peker på forfallstendenser i det amerikanske samfunnet. Den jevne amerikaner engasjerer seg i mindre grad enn tidligere i samfunnslivet og i politikken, færre er partimedlemmer, færre stemmer ved valg, færre er med i frivillige organisasjoner, det arrangeres færre familiemiddager, færre stikker innom venner for å ta et slag kort eller inviterer naboen med på piknik, og den jevne amerikaner er mer mistroisk i forhold til sine medborgere enn det som var tilfellet tidligere. Med andre ord: Det har vært en markant nedgang i den sosiale kapitalen.

Boken inneholder også grundige diskusjoner av årsaksforhold – som tidspress og to-karriere familien, økende urbanisering, pendling og forstadsliv, mer tid brukt på tv-seing og elektronisk underholdning, og utskiftning av en eldre generasjon preget av nøysomhet og kollektiv orientering med en ny generasjon oppvokst under materiell velstand og som antas å være mer individualistisk orientert.

Tittelen på boken – “Bowling Alone” – henspeiler på det paradokset at det er flere amerikanere nå enn noen gang tidligere som driver med bowling, samtidig som medlemskap i organiserte bowlingklubber går ned. Den ensomme bowleren – solobowleren – blir dermed selve symbolet på forfallet i det amerikanske samfunnet. For Putnam er det nemlig slik at nettverk, gjensidighetsnormer og sosial tillit – altså sosial kapital – dannes gjennom samhandling ansikt-til-ansikt med andre mennesker. Det er gjennom den typen samhandling at en sosialiseres til å bli gode samfunnsborgere. Og et av de viktigste stedene hvor slik samhandling skjer er gjennom aktivt medlemskap i frivillige organisasjoner, som for eksempel organiserte bowlingklubber. Putnam legger også i arbeidet sitt særlig vekt på lokale, konsensusorienterte organisasjoner som sangkor, idrettsforeninger, hobbyklubber osv., altså organisasjoner som ikke er spesielt politiske i karakter. I denne typen frivillige organisasjonene møter en andre mennesker og prøver å få til noe i felleskap. Dette bidrar til å skape sosial tillit, som er en viktig forutsetning for samarbeid mellom mennesker, og dette

igjen er noe som er viktig for at samfunnet skal fungere godt og som bidrar til økonomisk vekst og velstand, at demokratiet fungerer som det skal, og til bedre helse og livskvalitet for den enkelte.

Det er altså ikke å undres over at politikerne finner fenomenet interessant og forlokkende – og i tillegg til å være en medisin som skal hjelpe mot det meste, så er den også mer eller mindre gratis. Det er også ut fra dette lett å forstå bekymringen for tapet i sosial kapital som Putnam peker på for USA.

Hvordan ser så dette ut med utgangspunkt i norsk kontekst? Norge blir ofte karakterisert som “verdens beste land å bo i”. Og også når det gjelder sosial kapital og frivillig engasjement, så skårer Norge, og de andre nordiske landene, svært høyt. Dersom vi studerer variasjonen i sosial kapital på tvers av land, så finner vi de nordiske landene i toppsjiktet på nær sagt alle indikatorer. For eksempel generalisert tillit, tilliten som en har til mennesker som en ikke kjenner, er høyere her enn de fleste andre steder.

Omfanget av frivillig engasjement er også svært stort, og større enn i de fleste andre land. Når vi sammenligner på tvers av land, finner vi den høyeste deltakelsen innenfor frivillig sektor i de nordiske landene (i tillegg til Nederland), og dette gjelder uansett om vi ser på formelt medlemskap, på aktivt medlemskap eller på frivillig arbeid. Også når vi ser på organisasjonstettheten – antallet frivillige organisasjoner – og på variasjonen av organisasjoner som finnes, så finner vi i Norge en sterk frivillig sektor.

Vi har heller ikke sett den nedgangen i sosial kapital i de nordiske landene som det Putnam viser for USA, og dette til tross for at mange av forklaringsvariablene som Putnam peker på også er til stede her – som fremvekst av to-karriere familien, økende TV-seing, økende urbanisering og forstadsliv, og nye generasjoner oppvokst under materiell velstand.

Den høye sosiale kapitalen i Norge og resten av Norden har gjort at en har hatt en spesiell interesse i å studere disse landene. Noen oppfatter det nærmest som et paradoks at omfanget av sosial kapital og frivillig engasjement er så høyt i de nordiske landene, fordi de mener at sterke velferdsstater, som de nordiske, snarere bidrar til å ødelegge den sosiale kapitalen gjennom at statene involverer seg på områder som den private sektor eller sivilsamfunnet burde ta seg av. Det er en forestilling om at velferdsstaten har gjort de frivillige

organisasjonene unødvendige – med andre ord at en sterk velferdsstat fører til et svakere sivilsamfunn, som igjen fører til mindre sosial kapital. Denne oppfatningen stemmer imidlertid ikke empirisk. Med utgangspunkt i forskning blant annet fra Universitetet i Bergen, er det lite som tyder på at velferdsstaten står i noen motsetning til frivillighet og sosial kapital. Snarere er det tvert imot.

Når det gjelder kunnskap om frivillige organisasjoner og lokalt organisasjonsliv, så står vi i en særstilling her i Bergen gjennom at vi har et omfattende datamateriale om dette, og der det er snakk om data som har blitt samlet inn over tid. De såkalte Hordalandsundersøkelsene omfatter en grundig registrering og undersøkelse av alt lokalt foreningsliv i Hordaland ca. hvert tiende år tilbake til 1980 (og med muligheter for å trekke linjer helt tilbake til nazistenes registreringer i 1945). I disse dager holder vi på med å avslutte oppdateringen av dette materialet med helt nye data, innsamlet i regi av Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Dette er et unikt materiale, og det finnes knapt noe sted i verden hvor man på denne måten kan følge enkeltforeninger på lokalnivået over en så lang tidsperiode.

Kunnskapen basert på dette materialet er noe som har bidratt til å gi et delvis annet syn på hva det er med de frivillige organisasjonene som er viktig og som bidrar til dannelsen av sosial kapital. En av de tingene som Hordalandsundersøkelsene forteller oss er at sosial kapital ikke nødvendigvis handler om sosialisering. Det er for eksempel ikke slik at det er de aktive organisasjonsmedlemmene som har høyest tillit. Passive organisasjonsmedlemskap, som snarere er regelen enn unntaket i de nordiske landene, er verdiløse innenfor Putnam sin tilnærming fordi dannelsen av sosial kapital for ham primært handler om samhandling ansikt til ansikt mellom mennesker. Men ut fra forskning som er gjort i Bergen, både med utgangspunkt i Hordalandsundersøkelsene og andre data, finner vi at også passive organisasjonsmedlemskap er av stor betydning og at det er andre mekanismer enn ansikt-til-ansikt sosialisering som er viktig for dannelsen av sosial kapital. Grunnen til at et sterkt sivilsamfunn, med sterke og synlige organisasjoner, er viktig, er blant annet at en gjennom disse kontinuerlig får demonstrert at samarbeid er rasjonelt og noe som gir resultater. Man snakker gjerne om de frivillige organisasjonene som sivilsamfunnets infrastruktur, der nytten, på samme måte som annen type infrastruktur, ikke er begrenset til de som benytter seg av denne. De frivillige organisasjonene har altså en nytteverdi også for de som ikke til enhver tid er aktive.

En annen slutning vi kan trekke med utgangspunkt i Hordalandsundersøkelsene er at det bildet som Putnam tegner for USA, der det lokale foreningslivet fremstår som noe veldig lokalt, upolitisk og maktnøytralt, i liten grad stemmer når vi studerer norske forhold. I Norge oppsto det store flertallet av lokale foreninger som lokalavdelinger av større nasjonale organisasjoner, og mye tyder på at nettopp denne oppbygningen, der de lokale foreningene er koblet mot politikk og maktapparat, er viktig for å forklare organisasjonenes betydning i det norske samfunnet. Det innebærer at de frivillige organisasjonene ikke først og fremst er viktige for sosialisering av enkeltindivider, men som interessebærere og som mellomliggende institusjoner mellom individet og det politiske systemet. Dette er også et syn som støttes av forskningen til Stein Rokkan, som jo sto helt sentralt i oppbyggingen av de samfunnsvitenskapelige fagene i Bergen. Imidlertid ser vi nå klare tendenser til svekkelse av denne modellen; noe som det er all grunn til å følge videre.

Det er dermed flere forhold som peker mot at sosial kapital begrepet ikke bør overføres ukritisk til norske forhold, og at de mekanismene som ligger bak de sammenhengene som vi ser ikke nødvendigvis er så enkle som det en kan få inntrykk av ved å lese “Bowling Alone”. Det er altså ikke sikkert at det som skal til for å bedre økonomien, revitalisere demokratiet og forbedre folkehelsen primært er at folk bowler, synger i kor eller drar på piknik sammen. Men det betyr ikke at ikke det frivillige organisasjonslivet spiller en svært viktig samfunnsrolle – alt tyder på at det gjør det – men rollen det spiller er kanskje en annen enn den Putnam beskriver.

Med “sosial kapital” begrepet på god vei inn i politikk og offentlig debatt, er kunnskapen om de frivillige organisasjonenes rolle viktig, og noe som kan gi grunnlag for helt andre politikk-anbefalinger enn ved en ren teori-overføring. Kanskje er det ikke så enkelt som at ansvaret for å opprettholde den sosiale kapitalen er noe som hviler på den enkeltes frivillige engasjement, men i stedet er noe som er nært koblet til institusjonsutforming og til politiske valg. I så fall hadde den finske gjesteforskeren vår kanskje ikke helt rett likevel, for noen ganger kan det samfunnsforskningen bidrar med til og med være skadelig. Og en av de største farene med sosial kapital begrepet, er at det kan ende opp som et instrument for politisk ansvarsfraskrivelse.